

КОМПЛЕКСНА ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ: КРИТЕРІЇ, МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ

Я.В. Коваль, доктор економічних наук, професор

***Державна установа «Інститут економіки природокористування та
сталого розвитку Національної академії наук України», м. Київ***

Викладено методологічні засади комплексної економічної оцінки лісових ресурсів, формування затратного та рентного підходів до оцінки ресурсів лісу та їх соціально-екологічних функцій. Розкрито напрями використання економічної оцінки лісових ресурсів у системі державного управління і регулювання економічними процесами.

***Ключові слова:** комплексна економічна оцінка, лісові ресурси, соціальні і екологічні функції лісу, диференціальна рента.*

Мета досліджень. Перехід економіки країни на ринкові засади унеможлиблюється без реформування галузей та удосконалення економічних важелів в управлінні природними ресурсами, в тому числі компонентами лісу. Тому виникає необхідність розробки науково обґрунтованих методів комплексної економічної оцінки лісових ресурсів та залучення їх до загальної системи економічних відносин. На основі комплексної економічної оцінки лісових ресурсів створюватимуться можливості для відображення їх цінності в складі національного багатства країни, ведення державного регіонального лісоресурсного кадастру, обґрунтування ефективності лісгосподарських заходів, оцінки розміру втрат, що завдаються лісовим ресурсам лісу стихійними явищами і нераціональними методами експлуатації природних ресурсів, економічного регулювання процесами природокористування.

Матеріали і методика досліджень. Відомі дві концепції економічної оцінки природних ресурсів: затратна, яка визначається за критерієм витрат на

освоєння і використання нових ресурсів, та рентна – за критерієм народногосподарського ефекту (ренти). Перша з них обґрунтована в наукових працях С.Г. Струмиліна [1], друга – у працях Н.П. Федоренка [2], Т.С. Хачатурова [3] та ін. При цьому значно більше визнання одержала рентна концепція економічної оцінки природних ресурсів, оскільки саме економічний ефект якнайповніше характеризує цінність природних ресурсів для суспільства.

Основа утворення ренти – якісні відмінності природних ресурсів. Економічною основою її існування – як відомо з теорії рентних відносин, є монополія держави на експлуатацію кращих за якістю природних ресурсів [4–6]. Праця, за одних і тих же технологічних рішень і засобів виробництва, в кращих умовах значно ефективніша [7]. На цій підставі “визначається економія праці”, встановлюються максимально допустимі витрати на експлуатацію і відтворення природних ресурсів відносно індивідуальних витрат, пов’язаних з даними процесами.

Методологія затратної концепції економічної оцінки природних ресурсів суттєво відрізняється від рентної концепції. При цьому автори затратної концепції вважають, що ресурси природи, які залучаються в господарський обіг, акумулюють суспільну працю, яка переноситься на виробництво продукції. Між тим, як зазначають автори рентної концепції, вартість природних ресурсів не завжди виявляється на основі витратної концепції. Утворення вартості – процес, характерний для продуктів праці, а не для природи. Підтвердженням цього є те, що досить часто більш цінними вважаються ресурси, коли їх відтворення і експлуатація не пов’язані з витратами суспільної праці. Тому можливість оцінки природних ресурсів на основі витратної концепції обмежується. Основним її недоліком є відсутність врахування якісних показників ресурсів, які впливають на продуктивну силу праці та ефективність виробництва. Між тим витрати, що відбивають затрати живої і уречевленої праці на освоєння (відтворення) природних ресурсів, є реальними. Вони входять до сукупних витрат, тобто беруть участь в утворенні вартості, що зумовлює необхідність їх обліку. Зараз допускається наявність

реальних вартісних відносин і у випадках, коли відтворення природних ресурсів не пов'язано з витратами людської праці. Тому оцінка природних ресурсів повинна здійснюватись як на основі суспільно необхідних витрат, пов'язаних з їх відтворенням, так і на основі диференційної ренти. Обидві оцінки не протиставляються, а доповнюють одна одну. Це важлива умова поліпшення якісних характеристик розрахунків у галузі природокористування.

Результати досліджень. У практиці народногосподарського планування головним чином використовуються дві концепції (підходи) економічної оцінки природних ресурсів – затратна і рентна. При цьому затратна концепція, або затратний підхід визначається за критерієм витрат на освоєння і використання нових ресурсів з урахуванням природно-кліматичних та інженерно-геологічних умов, екологічного стану ресурсів, їх функціонального використання.

Витратний підхід використовується в основному для оцінки мінерально-сировинних ресурсів, паливних, забудованих земельних ділянок. Цей метод може також використовуватися при оцінці власне земельних, лісових і водних ресурсів. Загалом же витратний підхід для оцінки природних ресурсів використовується не досить широко.

На сучасному етапі формування народногосподарського комплексу, що характеризується пошуком шляхів прискорення соціально-економічного розвитку, важливого значення набуває рентна концепція економічної оцінки (грошової) природних ресурсів.

Теоретико-методологічні підходи до економічної оцінки природних ресурсів застосовуються також для оцінок лісових ресурсів, що виступають як засоби й предмети праці. При цьому лісова рента розраховується як різниця між цінністю кінцевої продукції лісовирощування, що встановлюється величиною гранично допустимих витрат на приріст її виробництва (замикаючих затрат) та індивідуальними зведеними витратами на відновлення й експлуатацію лісу. До одержаної величини додається не лише диференційна рента I (за якістю і місцезорозташуванням), а й диференційна рента II, що відображає ефективність додаткових витрат на відтворення, охорону та експлуатацію лісових ресурсів. У

всіх випадках відпрацьовуються альтернативні варіанти лісогосподарських заходів щодо використання і відтворення лісових насаджень даної ділянки лісу. Метод лісовирощування і лісоексплуатації вибирається згідно з його народногосподарською ефективністю. Таким чином, економічна оцінка лісових ресурсів, відображаючи приріст ефекту від їх використання, в кінцевому підсумку дорівнює додатковим витратам, які вкладаються для відшкодування ресурсів, замість тих, що вилучаються в результаті експлуатації. Додаткову оцінку при цьому одержують не всі ресурси лісу, а тільки невелика їх кількість, яка визначається потребами суспільства. Показником суспільної корисності лісових ресурсів виступає капіталізована рента, що встановлюється для кращої їх частини відносно всього обсягу. Чим менше ресурсів лісу, тим більший економічний ефект від збільшення їх виробництва або поліпшення якості. Наявність товарно-грошових відносин є вартісною формою утворення диференційної ренти.

Ефект від використання лісових ресурсів одночасно слугує показником народногосподарської втрати у випадках погіршення якості лісових насаджень або їх вилучення з лісогосподарського обігу. При цьому за умови вилучення ділянки лісу для потреб, не пов'язаних з лісовирощуванням, цінність нового виду користування повинна бути вищою від лісогосподарського з урахуванням, звичайно, соціальних та екологічних функцій лісу.

Економічній оцінці підлягають землі лісового фонду, лісові насадження, недеревні рослини ресурси, соціальні й екологічні функції лісу. Така оцінка, як стверджують деякі автори, в сумарному вигляді дає загальну уяву про цінність лісу як засобу і предмета праці. Однак така точка зору не може вважатися правомірною, оскільки сировинні і несировинні функції лісу – це якісно різні й незіставні категорії. Тому економічна оцінка за сумою сировинних і несировинних показників необґрунтована.

Функції лісу, як відомо, різноманітні, тому їх економічна оцінка повинна здійснюватись за домінуючою ознакою: землі лісового фонду – за ефектом від використання еталонних насаджень, які найбільш повно відображають

потенційні можливості лісорослинних умов; лісові насадження експлуатаційного призначення – за ефектом від використання деревини в період їх оцінки; соціальні та екологічні функції – за величиною ефекту від дії впливу цих функцій на підвищення ефективності суспільного виробництва і продуктивної сили праці. Перевагою рентного підходу економічної оцінки лісових ресурсів є перш за все те, що при цьому виявляється реальний економічний ефект від використання лісу.

Разом із тим, рентний підхід до економічної оцінки має і певні недоліки. Це насамперед нульові оцінки ресурсів лісу в найгірших умовах лісозростання та мінімальні оцінки близьких до них за своїми параметрами. Крім того, застосування рентного підходу оцінки лісових ресурсів ускладнюється відсутністю науково обґрунтованих цін на продукти і корисності лісу. Діючі ціни на згадані ресурси не відображають їх народногосподарського значення. Це підтверджується ще й тим, що цінність ресурсу визначається не лише економією суспільної праці, але і його дефіцитністю.

Звідси, враховуючи викладене вище і теоретичні дослідження різних авторів, економічна оцінка лісових ресурсів повинна визначатися за правилами, коли діє середня норма прибутку і додаткова вартість, купівля-продаж лісогосподарської продукції за регулюючими замикаючими цінами, які формуються у гірших умовах лісовирощування. Згідно з таким підходом диференційна рента з одиниці лісопродукції визначається різницею між замикаючими, тобто найбільш високими, але ще допустимими затратами для даного регіону (держави) на виробництво лісопродукції та індивідуальними витратами на вирощування цієї продукції.

Лісоземельна рента, як і земельна рента сільськогосподарських угідь, розраховується на основі диференційної ренти І (за якістю і місцезрощуванням ділянки лісу), диференційної ренти II (за результатами інтенсифікації лісовирощування) і абсолютної ренти (яка утворюється в лісовирощуванні з різниці між додатковою вартістю і середнім прибутком). Така методологічна основа її визначення зумовлюється проникненням у

лісогосподарське виробництво середньої норми прибутку й монополією держави на лісоземельні угіддя. Вихідні показники для розрахунку ренти встановлюються в межах лісорослинного району, що характеризується гіршими умовами зростання лісу.

Разом із тим, визначення диференційної ренти II ускладнюється, оскільки результати інтенсифікації лісовирощування важко піддаються вимірюванню, не завжди чітко проявляються. Тому лісоземельна рента повинна розраховуватися як сума диференційної ренти I (або просто ренти) та абсолютної ренти, заважаючи на якість місцезнаходження лісоземельної ділянки та наявність забезпечення лісового господарства засобами виробництва, трудовими ресурсами і можливостями оплати праці. Абсолютна рента при проведенні економічної оцінки лісових насаджень з метою запобігання подвійного рахунку не враховується.

Достатньо складною є проблема визначення економічного ефекту від використання екологічних і соціальних функцій лісу, до яких відносяться: ґрунтозахисні, водоохоронні, водорегулюючі, рекреаційні тощо. Однак ці функції, не маючи матеріально-речового змісту, не є продуктами, тому важко піддаються кількісному виміру. Визнання екологічних і соціальних функцій лісу продуктами означало б визнання їх вартості. Проте через відсутність продукції не створюється вартість, кошти на відтворення різних функцій лісу окремою адресною статтею також не виділяються. Соціальні й екологічні функції лісу, не залучені у сферу економічних (товарних) відносин, не враховуються в сукупному продукті. Отже, як продукція лісовирощування виступають не функції, а ліси в цілому як засоби праці, тому що існують не властивості (функції) самі по собі, а речі, яким властиві відповідні соціально-екологічні функції, що безпосередньо не є носіями ефекту в лісовому господарстві.

В економічному відношенні екологічні й соціальні функції лісу використовуються як засоби праці, що впливають на підвищення ефективності суспільного виробництва (сільське і водне господарство, транспорт, галузі обслуговування). Чим вищі функції лісу, тим більша продуктивна сила

суспільної праці, на підставі якої визначається її економія. Викладені особливості економічної інтерпретації різноманітних властивостей лісу мають суттєве значення при вирішенні проблем управління лісовими ресурсами в умовах ринкової системи господарювання.

Методологія економічної оцінки екологічних і соціальних функцій недостатньо розроблена. Відсутнє певне узгодження цих функцій з реально існуючими економічними й соціальними процесами. Не визначені відповідні критерії, що виражають екологічні функції лісу економічними показниками. Це призводить до того, що різні господарські рішення не завжди виявляються ефективними. Ліс як споживча вартість – це носій комплексу функцій, що широко застосовуються в екологічних (захисних) і соціальних цілях. І хоча оцінити їх реальну вартість для народного господарства складно, все ж такі розрахунки потрібні. Цінність різних функцій лісу може бути визначена на основі теорії вартості й споживчої вартості лісів, що використовуються як засоби праці в галузях матеріального виробництва. Зокрема, потреба економічної оцінки екологічних і соціальних функцій лісу зумовлюється необхідністю підвищення показників суспільного виробництва.

Важливою є екологічна функція лісу як засобу праці в сільськогосподарському виробництві. Джерелом ефекту тут виступає насадження, яке використовується для захисту сільськогосподарських угідь від ерозії, підвищення родючості ґрунту як основи зростання продуктивності земель, захисту рослин від несприятливих кліматичних факторів. Без ґрунтозахисних насаджень неможливо досягти підвищення продуктивності земель як вирішальної умови сталого розвитку сільського господарства, особливо у південних районах країни. Висока ефективність захисних насаджень проявляється у засушливі роки. Спеціальні дослідження показують, що завдяки захисним насадженням урожайність зернових культур збільшується на 3–5 ц/га, знижується собівартість продукції рослинництва. Кожен гектар лісової смуги захищає 25–30 га ріллі, а землі, які виділяються для створення лісових захисних насаджень, компенсуються приростом додаткової продукції землеробства.

Захисні насадження як засоби праці позитивно впливають на гідрологічні та мікрокліматичні умови суміжних територій, захищають сільськогосподарські угіддя, ріки, водоймища і гідротехнічні споруди від замулення та забруднення. Максимальний ефект від таких насаджень щодо захисту ґрунтів від ерозії досягається в комплексі з агротехнічними й гідротехнічними заходами, при здійсненні яких використовуються досягнення науки, техніки та передового досвіду. Тому захисні насадження зараз приймаються на баланс колективних сільськогосподарських підприємств і відносяться до основних виробничих фондів.

Суттєвого значення набула екологічна функція лісу як засобу праці у водному господарстві. Вплив лісу тут простежується у регулюванні стоку рік і охороні водних джерел від забруднення. Кожному водозбору, як встановлено дослідженнями, притаманні певні нормативи лісистості, при яких найбільшою мірою проявляються водорегулюючі й водоохоронні функції. Від їх характеру і якості залежить гідрологічний режим території, рівень збільшення річкового стоку, стан навколишнього середовища. За умови доведення лісистості території водозбору до оптимального рівня можливе збільшення підземного стоку в 1,4 (Полісся, Лісостеп) – 2,5 рази (Степ).

Виходячи з цього, лісові насадження можуть використовуватись як альтернатива будівництву великих водогосподарських комплексів. Причому за ефективністю, як показують спеціальні дослідження, вони мають значні переваги перед водогосподарськими спорудами. Витрати на створення, вирощування й експлуатацію захисних насаджень перебиваються доходами від їх використання у водоохоронно-захисних цілях. Крім того, створюються сприятливі умови для поліпшення екологічної ситуації конкретних територій, збереження родючості ґрунту, особливо на вододілах і схилах, підвищення урожайності сільськогосподарських культур, одержання додаткової кількості деревини та іншої продукції лісовирощування.

У структурі використання лісових ресурсів важлива роль належить соціальним функціям лісу, до яких відносяться рекреаційні, санітарно-гігієнічні, культурно-естетичні властивості. Серед них особливо виділяються

рекреаційні ресурси – свіже повітря, фітонцидна дія, сонячна інсоляція, мікрокліматичні функції, естетичні властивості тощо, які позитивно впливають на відновлення робочої сили, а отже, на збільшення сукупного суспільного продукту і національного доходу. Для рекреації найпридатнішими є зелені зони міст, ліси курортів, окремі масиви вздовж берегів рік, гірські ліси Карпат і Криму. Їх площа в Україні перевищує 3 млн га. Для оцінки рекреаційних функцій лісу розроблені різні методичні підходи, які базуються на рентній і затратній концепціях. Основним критерієм таких оцінок є: ціна вільного часу, витрати на вирощування лісових насаджень рекреаційного призначення, витрати рекреантів, втрати від рекреаційної дегресії лісів, рівень компенсаційних затрат, споживча рента, ринкова ціна відпочинку, що формується через механізм попиту-пропозиції тощо.

Однак існуючі підходи до економічної оцінки рекреаційних функцій лісу, на наш погляд, недостатньо обґрунтовані. Вони не враховують, зокрема, споживчої вартості рекреаційних функцій лісу, а також показники реального ефекту від їх використання як фактора рекреації.

Споживча вартість рекреаційного лісу, як й іншого товару, визначається кількістю суспільно необхідної праці на його підтримання і поліпшення. Тому закономірний вимір рекреаційних функцій лісу через зіставлення величини приросту продукції у промисловості (соціальній сфері) за рахунок росту продуктивності праці з витратами, пов'язаними з упорядкуванням рекреаційного лісу як засобу праці.

Для економічної оцінки виникає потреба визначення конкретних гранично допустимих затрат (замикаючих оцінок) на виробництво приросту екологічних і соціальних функцій лісу. Це завдання вирішується на базі споживчої вартості ресурсу. Останнє визначає рівень суспільно необхідної норми праці, що складається, тобто виступає як замикаюча оцінка, орієнтована на покриття народногосподарських потреб у лісових насадженнях екологічного й соціального призначення, що відтворюються в гірших умовах зростання. У величині замикаючих затрат ніби синтезуються результати взаємопов'язаних

економічних розрахунків, потреба в ресурсах для конкретного періоду і найефективніші варіанти забезпечення таких потреб за рахунок розширеного виробництва.

Відповідно до оцінки відтворення й експлуатації екологічних та соціальних функцій лісу замикаючі затрати виражають їх споживчу вартість, що зумовлена позитивним впливом лісових насаджень як засобів праці в екологічній і соціальній сфері. На базі суспільно необхідних затрат встановлюється ціна виробництва соціально-екологічної продукції. Споживча її вартість, що перевищує замикаючі оцінки, розглядається на даному етапі як така, що не відповідає суспільним потребам. Іншими словами, ресурси позбавляються споживчих вартостей, коли зникає потреба в них.

Висновки. Викладена обставина свідчить про правомірність економічної оцінки екологічних і соціальних функцій лісу на основі замикаючих витрат, тобто витрат, необхідних для відновлення й вирощування лісових насаджень, що використовуються як засоби праці в галузях матеріального виробництва і суттєво впливають на підвищення його ефективності. На даний час як екологічні, так і соціальні функції лісу в цілому не враховуються, що не дозволяє визначити частку лісів у суспільному продукті та національному багатстві.

Список літератури

1. Струмилин С. Г. О цене «даровых благ» природы / С. Г. Струмилин // Вопросы экономики. – 1967. – № 8. – С. 60–72.
2. Федоренко Н. П. Природопользование в системе социалистического производства / Федоренко Н. П. – М. : [б.и.], 1979. – 40 с.
3. Хачатуров Т. Об экономической оценке природных ресурсов / Т. Хачатуров // Вопросы экономики. – 1969. – № 1. – С. 5–9.
4. Коваль Я. В. Економічна (грошова) оцінка природних ресурсів лісового фонду України: теорія, методологія, методика / Я. В. Коваль, І. Я. Антоненко. – К. : РВПС України НАН України, 2004. – 163 с.
5. Рентні відносини в системі модернізації національної економіки / [за ред. Б.М. Данилишина]. – К. : РВПС України НАН України, 2007. – 518 с.

6. Коваль Я. В. Економічна оцінка лісових ресурсів: методологія, методика, практика / Коваль Я. В. – К. : РВПС України НАН України, 1998. – 44 с.

7. Власюк В. Н. Экономическая оценка санитарно-гигиенической роли леса / Власюк В. Н. – М. : Лесн. пром-сть, 1969. – 152 с.

8. Медведева О. Е. Аналитика. Оценка стоимости лесных земель / Медведева О. Е., Касьянов П. В., Петров А. П., Воронков П. Т. – М. : МОК-ИНФОРМ, 2005. – С. 4.

Изложено методологические особенности комплексной экономической оценки лесных ресурсов, формирования затратного и рентного подходов к оценке ресурсов леса и их социально-экологических функций. Раскрыты основные направления их использования в системе государственного управления и регулирования экономическими процессами.

Ключевые слова: комплексная экономическая оценка, лесные ресурсы, социальные и экологические функции леса, дифференциальная рента.

Features of combined metodolohycheskye is set out the economic forest resources assessing the resources series main direction in therir uses of the system of state management and regulation processes economically.

Keywords: complex economic assessment, forest resources, social and enverironmental functions of forests, differential rent.